

Търсене на механизми за взаимодействие между Националната библиотека и книжния сектор в страната. Кой ще даде тон ?

В своето изложение ще се опитам да обоснова тезата за необходимостта от търсене на допълнителни механизми за осъществяването на по-тясно партньорство между библиотечния, издателския и книготърговския сектор и в частност между Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”, в качеството ѝ на национална библиографска агенция, и издателите в страната. Като **основна цел**, към чието изпълнение трябва да се стремят всички участници във веригата „автор-издател-книготърговец-библиотека-ползвател”, ще предпоставя формулата на информационното общество: **осигуряване на достъп за всеки негов член до цялата съвкупност от обществено значими знания във всяко време, място, необходим обем и форма**. А факторите, които са основополагащи за постигането на успешно сътрудничество между издателско-книготърговските структури и библиотеките, бих определила по следния начин – **разнообразие** на издаваната и предлагана литература, **гъвкава ценова политика** и най-вече **прилагане и използване** на възможностите на съвременните информационни и комуникационни технологии.

В началото съвсем схематично ще очертая общата картина на промените, настъпили в книжния сектор през последните години, промени, свързани със системата на книгоиздаване, със собствеността в издателската институция, с утвърждаването на новите информационни технологии и с нарастването на потребностите на ползвателите от информация.

Промени в издателската институция, наблюдавани в периода на преход към пазарна икономика

Налагането на пазарните отношения в издателския и книготърговския сектор, през 90-те години на миналия век, най-общо може да се охарактеризира със смяната на така наречения “количествен модел” на издаване, типичен за 60-те и 80-те години на XX век, изразяващ се в планомерно увеличаване на броя на екземплярите при един ограничен репертоар от заглавия, с “качествения модел”, при който стремежът на издателите се изразява в разнообразяване на репертоара и разширяване на броя на издаваните заглавия.

В началото на преходния период се наблюдаваше рязко намаляване на **броя на издаваните заглавия книги** като постепенно стойностите започнаха да се

повишават (напр., увеличението през 2007 г. спрямо 1990 г. в абсолютни единици е 4 030 заглавия). При **тиражите** тенденцията е обратната, т.е. наблюдава се непрекъснато понижаване, което през 2006 година спрямо 1990 г. е около 10 пъти. Причините за това явление са комплексни – предпазливо проучване на пазара, възможностите на новите технологии за бързо изработване на допълнителни тиражи при необходимост, но най-съществената е драстично намелелите покупателни способности на библиотеките и гражданите в страната.

„Качественият модел” на книгоиздаване предполага не само осигуряване на абсолютен прираст на броя на издаваните заглавия, но и достигане на показатели, съобразени с особеностите на страната, числеността на населението, спецификата и традициите на книжната култура, нивото на грамотност. В издателската дейност такъв показател е **броят на заглавията, издадена литература, на лице от населението**. У нас през 1990 г. на лице от населението са се падали по 5,2 книги, през 2000 г. по 1,2 и през 2006 г. по 0.5 книги. По този показател през последните години страната ни значително изостава от другите европейски страни, а също така и от наложени традиции и достигнати нива през отминали години (през 1939 г. при издадени 2169 заглавия книги в общ тираж 6 484 хил., на лице от населението се е падала по една издадена книга, през 1960 г. при 3 369 заглавия книги в общ тираж 30 244 хил., на лице от населението са се полагали 3.8 книги, през 1970 г. при 3 799 заглавия книги в общ тираж 41 029 хил., на лице от населението книгите са били 4.8 и т.н.).

Друго явление, което се наблюдава в книгоиздателския сектор и характеризира периода на утвърждаване на пазарното стопанство е непрекъснатото покачване на **цените** на печатните произведения, поради увеличаването на цените на хартията и полиграфическите услуги при многократно намаляване на покупателната способност на хората. Вероятно по тази причина, в книгоиздателския сектор през последните години, започна да преобладава така наречената **“специализирана”** или **“социално-значима литература”**, т.е. тази, която е предназначена по своето съдържание за специалисти, студенти, ученици, учени и др. или за категориите читатели, които много често купуват книги по необходимост или “принуда”. За разлика от първите години на прехода към пазарна икономика, когато бе регистриран изключително висок интерес към **художествената литература**, поради дефицита и цензурата, характерни за социалистическия период на развитие.

Анализът на издаваната литература по **тематика** показва, че увеличаването на броя на заглавията се разпростира върху всички отрасли на човешкото знание. Значителни и много показателни са промените, настъпили при издаването на **преводна литература**. През 1990 г. преводните книги са 521 заглавия или 15.3 % от общия брой, издадени заглавия, през 2000 г. те са

1269 заглавия или 25.2 % от общия брой, а през 2006 г. – 2394 заглавия или 32.12% от общия брой издадени заглавия. Преобладаващ език, от който се превежда е английският и тази литература представлява около 60 % от цялата преводна издателска продукция за периода 1990-2007 г.

Броят на регистрираните издателства в Националната агенция за ISBN непрекъснато нараства. През 1990 г. в България имаше 130 държавни издателства, които включват и ведомствените и 10 частни издателства, през 2000 г. – 2605, през 2005 г. – 3467, а през 2007 г. – 3 900, от които около 40 с преобладаващо държавно участие.

Очертавайки най-общо промените в книжния сектор трябва да отбележа нещо изключително важно – предложената картина би била неколкократно по-пълна, а може би и по-различна, ако **всички издатели изпълняват Закона за задължителното депозирание на екземпляри от печатни и други произведения** и предоставят своите издания на Народната библиотека, защото националната статистика на книгоиздаването се подготвя на базата на текущата национална библиография, а в нея се регистрират само депозиранията издания.

Друго явление, което характеризира книгоиздаването през последните години, е твърде “артистичното” **издателско оформление** на голяма част от книгите, които се появяват на пазара, въпреки наличието на стандарти, които определят комплекс от идентификационни данни, необходими при издаването на книгите, а също и мястото и последователността на разполагането им в тях. От наблюденията, които имаме в Националната библиографска агенция може да се обобщи, че в една сравнително малка част от издаваните книги не се налага библиографска “намеса”, необходима за идентифициране на изданието. Най-често липсващите данни са: място и година на издаване, наименование на издателството и жанр и читателско предназначение. В около 10 % от книгите не се посочва езикът, от който е направен преводът и името на преводача. Почти всички книги са без сведения за цена, някои с пропуснат или грешен ISBN.

Съвместни инициативи на участниците в книжния сектор

В периода на преминаване към пазарни взаимоотношения в книжния сектор бяха направени няколко сериозни опита за създаването и разпространението на актуална информация за издадените книги и за адекватно финансиране на библиотеките чрез изработването на два проекта – “Books in print” и “Шанс за българските библиотеки за 21 век” (1997 г., 1999 г.). Проектите бяха подготвени с активното участие на специалисти от Народната библиотека, но за съжаление, тези инициативи не намериха своите последователи и

информационните процеси в книжния сектор продължиха да се развиват сравнително **бавно и в известна степен хаотично**.

Като се има пред вид закъснението, с което започна автоматизирането на издателските и книгоразпространителските процеси у нас, финансовите ограничения, наложени на библиотеките и отсъствието на целенасочена държавна политика за развитието на книжния сектор, трябва да отбележим, че едва в последните години информационните и комуникационните технологии се наложиха и в издателската и книгоразпространителската институция. Всички **големи издателства** вече са представени много добре чрез собствени страници в Интернет, същото се отнася и за **електронните книжарници**. Информацията, която се предоставя на потребителите в електронен вид е изчерпателна, добре структурирана, разгледана по различни признаци и атрактивно поднесена. За съжаление, поради липса на единни класификатори и формати за обработката на информационните данни, съществува известно дублиране при разработването на сходни информационни проблеми. За дейността на по-малките издателства липсва каквото и да било публично представяне. Тоест, информацията за издателската продукция като цяло не е **пълна, разпокъсана е** и най-вече **не е стандартизирана**.

Тези и редица други въпроси, отнасящи се до обмена на данни и взаимоотношенията вътре в книжния сектор многократно бяха поставяни от представителите на библиотечната общност и през 2005 г. бе изработена **“Харта за взаимоотношенията между българските книгоиздатели, книгоразпространители, литературни агенти и библиотеки”**, която най-общо си поставяше за цел тяхното сътрудничество и набелязваше пътищата за въздействие при формирането на така необходимата държавна политика в тази област.

Като резултат от организиранията действия на издатели и библиотекарите би могла да се посочи дългосрочната **програма „Помощ за библиотеките”** (2004 г., 2005 г., 2006 г.), която имаше за цел да стимулира издателската дейност и да осигури попълване и обновяване на библиотечните фондове.

Следваща стъпка в тази посока бе направена през 2006 г., когато бе разработена **стратегията “Книговъзраждане”** като съвместна инициатива на Асоциация “Българска книга” и Министерство на културата.

Целите, които си постави този документ са:

- създаване на политически ангажименти за книгата като важна част от културния сектор, с отчитане на нейното огромно икономическо значение;

- изработване на глобална концепция за книжния сектор, който сам по себе си представлява верига от отрасли;
- постигане на съгласие между обществения и държавния сектор за:
 - стимулиране на създаването и издаването на литература;
 - създаване на фискална и финансова среда, благоприятстваща издателската дейност и графичните изкуства;
 - създаване на благоприятни условия за търговията и разпространението на книги;
 - преференциални пощенски ставки и елиминиране на митническите такси или други импортни такси;
 - засилване на механизмите за дистрибуция и модернизиране на книжарниците;
 - възприемане на етичен кодекс в сферата на търговските практики;
 - приемане на законова рамка, включваща всички необходими мерки, засягащи книгите;
 - ангажиране по отношение на обучението на човешките ресурси за всички професии в книжния сектор.

Първите практически резултати бяха свързани с изработването на **концепция за електронен вариант на “Books-in-print”** с участието на специалисти от Министерство на културата, ръководството на Асоциацията на българските книгоиздатели и специалисти от Народната библиотека “Св. Св. Кирил и Методий”. В нея бе анализирано състоянието на българския книжен пазар, бяха разгледани подробно тези системи в някои от водещите европейски държави и бяха направени предложения за организацията на Books in Print в България. За налагането и ефективното функциониране на системата са необходими няколко условия:

- да се осигури участието на възможно най-голям брой издатели;
- да се обособи самостоятелна структура, която ще отговаря за събирането, обработването, публикуването и разпространяването на търговската информация за книгите, издадени в България и да се гарантира нейният търговски интерес;
- да се затвори цикълът "издател – потребител" чрез осигуряването на възможност за поръчка и доставка на книгите от същата структура, която ще има информация за продажбите в цялата страна.

Всичко това би създавало предпоставки за обзримост и регулиране на книжния пазар чрез механизмите на пазарната икономика.

През 2007 г., в контекста на набелязаните стратегически цели на програмата „Книговъзраждане”, бе разработен **проектът „Българските библиотеки – съвременни центрове за четене и информираност”** – на стойност 2 000 000 лева. Той е съвместна инициатива на Министерство на културата и Асоциацията на българските книгоиздатели и е **най-значимият проект**, финансиран от българското правителство, пряко насочен към попълване на фондовете на различни по вид библиотеки и активизиране на издателската и книготърговската дейност. За **първи път**, за да бъдат подпомогнати участниците в проекта, Асоциация „Българска книга” подготви каталог за изданията на своите членове, съдържащ над 5 000 заглавия книги, налични в търговската мрежа. Съществуването на това информационно издание, макар и ограничено в обхвата си до членовете на АБК, улесни изключително много подготовката на заявките и провеждането на конкурса.

Взаимоотношения между Националната библиотека и книжния сектор в страната

Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”, изпълнявайки функциите и задачите на национална библиографска агенция, играе изключително важна роля във веригата „автор-издател-книготърговец-библиотека-ползвател”. Тя е оторизирана да контролира изпълнението на Закона за задължителното депозирание на екземпляри от печатни и други произведения, да съхранява безплатните екземпляри, да присъжда международните идентификационни номера ISBN и ISSN, да отговаря за регистрацията на цялата издателска продукция в страната и да подготвя националната библиография, да изработва статистическите данни в тази област за Националния

статистически институт и да участва в създаването и въвеждането на стандартите, които регламентират отделните дейности и взаимоотношенията вътре във веригата. Посочените задължения на Националната библиографска агенция и предоставят възможността да бъде активен участник в предлагането на механизми за изработването на една по-различна концептуална основа и набелязването на практически задачи за разработването и реализирането на единна информационна платформа за развитието на книжния сектор в страната. Като основа и **акцент** на това начинание би трябвало да се изведе необходимостта от **съгласуване на прилаганите правила, стандарти, формати и класификационни схеми** при изработването на информацията за издателската продукция в страната. В този контекст бих се опитала да отговоря и на въпроса **Кой ще даде тон?**

Националната библиотека още през настоящата година ще бъде в състояние да предложи текущата и натрупаната до момента информация за издателската продукция в страната в **качествено различен вид**. Това ще стане чрез системата за споделена каталогизация **COBISS** (Co-operative Online Bibliographic System and Services). За създаване и натрупване на библиографски описания и обмен на данните в тази система се използва форматът **COMARC**, базиран върху международния формат **UNIMARC**. В клиентския протокол **Z39.50** е включена конверсия от формат **MARC 21** към формат **COMARC**, а обратната конверсия от формат **COMARC** във формат **MARC 21** е в процес на подготовка. Системата притежава приетите на международно равнище списъци от кодове за всички стандартизирани данни (напр., за страни, езици, **УДК** и т.н.). Тя дава възможност в текущата национална библиография да бъде разширен обхватът на документите, данните да бъдат представени с различна периодичност и формати на показване, а също така да се изработват и други видове библиографски указатели. Осигурява предпоставките Международната база данни за **ISSN** да се използва като контролна база при създаването на записи за продължаващите издания. Притежава и различни приложения за изготвяне на библиографски справки по различни разрези и критерии. И нещо, което е изключително важно за разглеждания от мен въпрос, използването на формата **COMARC** от Националната библиотека ще даде възможност за конвертиране на данни от **международния формат ONIX**, предназначен за създаване на бази данни в издателства, книжарници, книжни борси, книготърговски складове и други. Този формат е създаден за **представяне и обмен на информация** за книжни продукти в електронна форма и се използва в САЩ, Великобритания, Канада, Австралия, Франция, Германия, Италия, Холандия, Испания, Норвегия и др. Той дефинира елементи от данни, необходими за търговската реализация на книжните продукти и едновременно с това включва елементите, свързани с тяхната

идентификация, както и стандартизирани средства, чрез които тези данни да се прехвърлят по електронен път. Във връзка с това трябва да се подчертае, че в международните формати за обмен на библиографска и издателска информация съществува определена степен на **голямо съвпадение на включените елементи от данни**.

Припознаването на международния формат ONIX от издателската и книготърговската институция и навлизането на посочената технология във веригата „издател-книготърговец-библиотека” ще даде възможност както за изработването на „**перспективна библиография**”, така и за подготовка на **Books in print** в електронен и традиционен вид. Това може да се осъществи чрез създаването на перспективни библиографски описания на книгите, съвместно с Националната библиографска агенция за ISBN и издателствата. Информацията може да бъде предоставена на библиотеките и книгоразпространителите чрез сървърите на Народната библиотека и на фирмата, която в бъдеще ще изработва on-line регистъра на българските книги. Доброто организиране на тази дейност би било полезно за всички участници в издателския сектор. За издателите това ще осигури:

- планиране на продажбите на основата на събрани заявки от библиотеки, организации и частни лица;
- установяване на обратна връзка с купувача и планиране на допълнителни тиражи;
- коригиране на цените на основата на гарантирани поръчки, което на практика би увеличило стокооборота.

Публикуването на перспективна библиографска и търговска информация ще осигури на библиотеките:

- решаване на проблема за едновременното получаване на новоизлезлите книги и библиографското им описание – преди да е получен и обработен депозитният екземпляр;
- намаляване на разходите за каталогизация;
- повишаване на ефективността на библиотечното обслужване;
- осигуряване на възможност за набавяне на желаните книги и др.

Към какво, според мен, трябва да се стремят участниците в книжния сектор:

1. Утвърждаване на ролята на законодателството за задължителното депозирание като регулатор между автори, издатели, книготърговци и библиотеки;
2. Постигане на по-висок процент на регистрирани издатели в системите ISBN и ISSN;
3. Въвеждане на международните системи за номериране на други видове документи – музикални произведения, електронни публикации и др.,
4. Създаване на общодостъпна система за информиране на издателите за дейността на международните агенции за идентификационни номера и техните бази данни чрез Интернет-страницата на Народната библиотека;
5. Съгласуване на стандартите, форматите и класификационните схеми, използвани при обработката на документи в издателските, книготърговските и разпространителски организации и библиотеките;
6. Изработване на актуална и изчерпателна и всеобхватна информация за издателската продукция в страната и осигуряване на безпрепятствен достъп до нея;
7. Създаване на on-line регистър за българските книги (Books in-print);
8. Оптимизиране на статистическия контрол върху издателската дейност чрез намиране на механизъм за събиране и анализ на данни за **цялата издателска продукция** и за нейното реализиране в книготърговската мрежа. Много важно е да се осигури достъпност и използваемост на статистическата информация в интерес на развитието на книжната търговия и за изработването на държавна политика в областта на книгоиздаването.

От всичко казано до тук може да се направи изводът, че изграждането на единна информационна система в страната може да се реализира само ако се прояви разбиране, добра воля и най-вече ако се осъзнае необходимостта от извършване на съгласувани действия от страна на всички участници в издателския, книготърговския и библиотечно-библиографския сектор.

